

1996

LEGALITET PRIRODNIH PRAVA

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Desetoj jubilarnoj sesiji Kopaoničke škole prirodnog prava koja je bila posvećena temi »POSTOJEĆE I BUDUĆE PRAVO« u okviru stalnog naslova škole »Pravda i pravo« koja je održana 13–17. decembra 1996 godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 262 referata raspoređenih u 6 tematskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (život, zdravlje, ekologija); II. *Pravo na slobodu* (zakonske determinante lišnja slobode, sloboda ličnosti, upravno-pravna zaštita slobode); III. *Pravo na imovinu* (svojina, denacionalizacija i privatizacija, porezi, nepokretnosti, ugovor, šteta, bankarski poslovi, privredna društva, privredni ugovori, osiguranje, radni odnosi); IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu*; V. *Pravo na pravdu* (opšte značenje, sud u koneksitetu pravde – ustavno sudstvo, sudska praksa i uloga suda, arbitraže, međunarodni odnosi i pravda – elementi inostranosti, pravo Evropske Unije); VI. *Pravo na pravnu državu*.

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 1997.

Dame i Gospodo,

Veoma cenjeni i uvaženi gosti,

*Poštovane Kolege, odazvanici filozofije prava
i filozofije pravde kao stožerne čovekove vrline,*

Prirodno pravo nadživljava vekove. Pitanje njegovog istorijskog kraja je pitanje njegovog početka. Naći se pod svodom prirodnog prava, znači biti iznad prolaznosti pozitivnog prava, njegove voljnosti ili njegove proizvoljnosti. To znači, biti iznad oskudice sadašnjosti. Budućnost prirodnog prava je budućnost naše intelektualne kulture.

Deset godina Kopaoničke škole prirodnog prava, smeštene pod nekim opštim spektrom racionalne koncepcije prirodnog prava, samo je »jedna kap među vihorove«. Ona je, da se poslužim rečima Paskala, samo nejak trska, ali trska koja misli. U njoj se izražavaju, rekao bih, sve antinomije današnjeg pravničkog sveta, ne samo našeg, već sveukupnog. A u tom pravničkom svetu ratuju: savest sa iskušenjem, urođeno neznanje sa učenim neznanjem koje sebe spoznaje, pravedno pravo sa noćima nepravda. Jednom rečju, ova Škola podiže umnost iznad čulnosti našeg sveukupnog bića koje se zove *homo iuridicus*.

I po tome: ovaj vrh prirode koji nas je okupio, više nije sam. Naša misao je s njim. Ona misao s kojom smo pristupili filozofiji pravde kao stožerne vrline, u kojoj racionalna koncepcija prirodnog prava nalazi svoju postojbinu.

Ta misao, već deset godina, ovde je sjedinjena sa praksom. Ona teži da uspostavi proces preobražaja postojećeg prava u buduće pravo jedne više kulture, u kojoj se smisao saglasnog prava vidi u ostvarenju pravde – komutativne i distributivne. Kulture koja će u svom pravnom sistemu smanjivati polje »zakonskog neprava« pred horizontom »nadzakonskog prava«, i gde će nadzakonsko pravo, kao univerzalno i pravedno, sve više biti i zakonsko pravo.

Ta dva pravnička sveta, pozitivno i prirodno pravo, dvojtstvom svojih pravila i njihovim prožimanjem, javljaju se već u samom de-tinjstvu naše civilizacije. Od prvih pisanih izvora, dakle, više vekova pre naše ere, sve do današnjih dana, pozitivno pravo doživljava stalne promene, kako u prostoru tako i u vremenu.

Nesavršenost individualnog i društvenog bića koje stvara poziti-vno pravo čini ovo pravo večitim i hroničnim bolesnikom koji stal-no traži i dobija terapiju od uzornog prirodnog prava koje je nesamo-voljno, univerzalno i pravedno po sebi.

Snagom i autoritetom uma, razdvojenost ova dva stabla, ne bi trebalo da nas vode u antagonizam, već u kompoziciju onoga što nazi-vamo transcendentnim i empirijskim svojstvom prava, u stalnoj težnji ka opštosti pravde i nadnacionalnosti prava u svim oblastima u koji-ma je to danas moguće ostvariti.

Samo princip umnosti, ali ne i nagon čulnosti, drage i poštova-ne Kolege, može nas suočiti sa jednom notornom činjenicom: svaki čovek je deo i delo prirode, svi ljudi faktom rođenja imaju u osnovi ista prava, pre svih, pravo na život i slobodu, bez obzira na njihove ra-zlike koje postoje i koje mogu postojati u njihovim fizičkim i umnim sposobnostima, razlike koje postoje u njihovim političkim opredelje-njima, i razlike koje postoje u režimu njihovih asocijacija ili širih za-jednica.

Nijedan čovek nije Ostrvo i nijedan čovek nije sam po sebi ce-lina. Smrt ma kog čoveka umanjuje mene, jer sam obuhvaćen Čovečanstvom. I zato nikad ne pitaj »za kim zvono zvoni. Ono zvoni za to-bom«.

Podsećanja – evolucija prirodnog prava

Kao profesor prava, po nekoj inerciji, rekao bih, da se podseti-mo šta smo prošlog časa ovde izlagali. Neću to reći, već ću vas zamo-

liti za trenutak pažnje da, u kratkim crtama, osvežimo ono što smo na Zasedanju ove koncentracije savesti i pravničkoga znanja imali prošlog decembra ovde u našoj Kopaoničkoj školi. Neću više od nekoliko minuta da vas podsećam na to što smo već rekli, a govorili smo o evoluciji prirodnog prava, o raznim filozofskim pravcima i raznim interpretacijama koncepcije prirodnog prava. Ovo činim samo sa razloga da bih potpunije danas mogao da govorim o proširenju prirodnog prava u smislu njegove međunarodne kodifikacije i teorijske i praktične klasifikacije tih prava.

Reč je, dakle, o jednom velikom naučnom i životnom zdanju kome treba odrediti mesto u opštoj teoriji i bogatstvu »zelenog drveta života«. To je ono, čemu želim da posvetim ovaj čas.

Kao što se sećate, rekli smo, da prirodno pravo ima svoj koren u antičkoj grčkoj filozofiji, u vremenu pre Aristotela, još u radovima grčkih sofista; da je prirodno pravo bilo zastupljeno i u rimskoj stoičkoj školi koja je moralne dužnosti stavljala na prvo mesto. To su te poznate reči: pošteno živeti, nikoga ne vređati i svakome dati ono što mu pripada.

Imao sam slobodu da upravo ove reči stavim u *Pismo počasti* (Litteras honoris) koje ću dodeliti svim našim članovima koji su se za deset godina našeg postojanja bar tri puta pismeno javili, kao i drugim vernim pripadnicima ove Škole.

Shvatanje prirodnog prava izraženo u antičkoj grčkoj i rimskoj filozofiji i etici poslužilo je kao temelj za dalji razvoj filozofije prirodnog prava i to najpre, u dva pravca: teološka interpretacija, naročito u smislu Tomističke doktrine srednjovekovne sholastike (Suma teologije) i interpretacija koja prirodno pravo odvaja od teologije (laicizacija prirodnog prava) i svodi ga na racionalno objašnjenje – Hugo Grocijus.

U okviru racionalne koncepcije prirodnog prava, javila su se, opet, dva osnovna pravca: jedan koji prirodno pravo svodi na biološko-racionalno objašnjenje i drugi, koji prirodno pravo objašnjava isključivo autoritetom uma, zbog čega se taj pravac i naziva čisto racionalnim ili umnim objašnjenjem prirodnog prava.

Biološko-racionalna doktrina, počev od XVII veka, i pored različitosti, ispoljila je zajednički imenitelj: prirodno pravo se objašnja-

va povezanošću čovekovog određenog biološkog svojstva sa njegovim umom.

Ta svojstva su ili čovečiji nagon društvenosti – appetitus socialis (Hugo Grocijus), ili nagon samoodržanja (Tomas Hobs), stanje bespomoćnosti (Pufendorf) ili jedno imanentno svojstvo čoveka (težnja za životom) koje je dirigovano njegovim umom (Tomazijus) ili čovekovo osećanje pravde (Spenser) ili najzad jedna koherentna teorija biološko-umnog pravca (Henri Arens).

Evolucijom ove doktrine, teorija prirodnog prava je došla do čisto racionalne koncepcije po kojoj je razum (ljudski um) izvor ukupnog saznanja, što je proizilazilo iz opšte filozofije racionalizma XVII veka. Ova teorija je doživela svoju sublimaciju u XVIII veku u filozofiji Kanta, koja je do danas u suštini ostala jedan od glavnih izvora objašnjenja prirodnog prava.

Putem teorije saznanja, koja se prostire na čulnu oblast (empirijsko saznanje) i nečulnu oblast (transcendentno saznanje) došlo se do filozofske sinteze o čistom umu (pomoću čulnosti predmeti nam bivaju dati, a razumom se zamišljaju). Moralni i zakonski imperativi proizilaze iz uma iz čega sledi zaključak da je um zakonodavac prirodnog prava zbog čega se ono i zove umnim prirodnim pravom.

Filozofija kantizma, kao što je dobro znano, doživela je u daljoj evoluciji ili osporavanja ili modifikacije u obliku neokantizma (Fichte, apsolutno Ja), jer umno biće može donositi odluke samo ako je slobodno i to u smislu racionalne slobode.

Kada je reč o slobodi, doći će Hegel da postavi sintagmu »sfera prava je sfera slobode« dodajući u »okviru istorijske nužnosti«. Karakter prava, dakle, ima umnu i istorijsku nužnost i zato ono predstavlja opstanak apsolutnog pojma samosvesne slobode.

Savremena teorija prirodnog prava, kao i brojne međunarodne konvencije i opšte deklaracije o pravima čoveka, uglavnom prihvataju racionalnu (umnu) koncepciju prirodnog prava.

Na osnovu ovoga, zaključili smo: pozitivno pravo predstavlja dvojstvo elemenata – umnosti i čulnosti saobrazno Kantovoj filozofiji o transcendentnom i empirijskom saznanju. Veća količina umnosti približava pozitivno pravo prirodnom, i obrnuto, prisustvo većeg stepena čulnosti udaljuje polje pozitivnog prava od vizije prirodnog prava.

To bi bio mali podsetnik (ed memoar) sa prošlog časa.

Deklaracije i povelje

Sa ovim velikim filozofskim traktatom, koji se suvereno kretao prostranstvima, uporedo je, u manjoj meri, išao i jedan normativni deo prirodnih prava ispoljen u opštim poveljama i deklaracijama. Pre svih, mislim na francusku Deklaraciju prava čoveka i građanina iz 1789. godine.

Prirodno pravo ispoljeno u opštim deklaracijama i poveljama prošlih vremena, a naročito onih iz XVIII veka, koncentriše se, pre svega, na život i slobodu čoveka, a zatim na svojinu, sigurnost, jednakost u pravima, suprotstavljanju nasilju.

Tako se prirodno pravo u svom normativnom delu u pomenutom periodu, uglavnom svodilo na ona prava koja bi danas nazvali klasičnim političkim i građanskim pravima, dok su ekonomska i socijalna prava (npr. pravo na rad, odgovarajući životni standard, osnovno obrazovanje, učestvovanje u kulturnom životu, stanje duševnog i fizičkog zdravlja), bila uglavnom izvan regulisanja pomenutih konvencija i povelja.

Sva ta prava i mnoga druga, kao što ćemo videti, doživela su fazu skoro potpune kodifikacije posle Drugog svetskog rata u čitavom mozaiku dokumenata UN čije proširenje predstavlja nepregledni proces, a izvršenje i praktična primena ovih prava hroničnu teškoću koju savremeni svet još nije u stanju da potpuno otkloni. U svakom slučaju, to je najveća kodifikacija prava čoveka u istoriji civilizacije do danas.

Tom proširenju prirodnog prava, kao što sam već istakao, hoću da posvetim današnje izlaganje, ali, pre nego što pređemo na detaljnu analizu prava predviđenu u dokumentima UN, potrebno je, da se zadržimo na terminologiji u ovoj oblasti. To pitanje želim ovde u ovoj Školi da iznesem do kraja, jer ono nije beznačajno, kako bi možda na prvi pogled izgledalo.

Ljudska prava ili prava čoveka

Naime, dobro je znano da su se u prošlosti, pa i danas, prirodna prava nazivala pravima čoveka (npr. Deklaracija o pravima čoveka iz 1789).

Međutim, naročito posle Drugog svetskog rata, u mnogim aktima posvećenim prirodnim pravima čoveka u okviru delatnosti UN upotrebljen je naziv »ljudska prava« koji se do danas održao u stručnoj i opštoj javnosti. I ne samo održao, već svojom učestalošću toliko okupirao naš intelektualni i praktični život, da je u izvesnom smislu postao stalni pratilac, pa i njegov sastavni deo.

Počev od brojnih međunarodnih i domaćih normativnih akata, pa preko najraznovrsnijih medija, sve do »odbrane« nekog antipravnog čina, izraz »ljudska prava« poput »magične reči« predsedava našim svakodnevnim htenjima, interesima ili očekivanjima.

Tako se u opštoj i prosečnoj svesti, »ljudska prava« shvataju kao prava pomoću kojih se može sve objasniti i preduzeti, čak i ona »prava« koja nisu ljudska u smislu života i dostojanstva čoveka kao prirodnog bića.

Takva upotreba »ljudskih prava« predstavlja ustvari zloupotrebu pojma ljudskih prava, a ne dostojnu upotrebu ovoga prava.

Zloupotreba ljudskih prava (o čemu se nije mnogo govorilo) postoji u slučaju kada se ona vrše protivno cilju zbog koga su ustanovljena ili priznata (objektivno stanovište) odnosno kada se ona vrše sa namerom da se drugi povredi (subjektivno stanovište). Prihvatamo objektivno stanovište zloupotrebe ljudskih prava, jer je ono šire i podrazumeva u sebi i subjektivno. O toj pojavi sada neću više govoriti i neka to ostane za rad naših Katedri. Tim pre, što bi se upotreba ili zloupotreba ljudskih prava mogla činiti i kada bi se ona i drugačije nazivala.

Sa opštom kodifikacijom prava čoveka u licu Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i svih drugih dokumenata UN koji će kasnije uslediti, došlo je, bar u jednom delu sveta i u jednom delu odgovarajuće literature, do supstitucije terminologije na taj način što se izraz »prava čoveka« pretvorio u izraz »ljudska prava«.

Prema izvesnoj interpretaciji taj izraz je bolji od izraza »prava čoveka« jer podrazumeva i prava žene i prava muškarca.

Ne upuštajući se u ovo površno objašnjenje (svako ljudsko biće je čovek) potrebno je istaći dva momenta:

– između izraza »prava čoveka« i izraza »ljudska prava« nema razlike u pojmovnom smislu. Kao što nema ljudskih prava bez čoveka, tako nema ni prava čoveka u hipotezi robinzonske vizije. Čovek je, dakle, jedinka koja čini ljudsku skupinu u pretpostavci neke brojnosti;

– ova dva izraza dolaze iz različitih jezičkih područja. Tako, izraz »ljudska prava« je u upotrebi na širokom polju anglo-američkog prava i jezičkog područja (Human Rights), dok se u francuskom jezičkom području upotrebljava izraz »prava čoveka« (Droits de l'Homme).

Polazeći, dakle, od pojmovne istovetnosti i jezičke različitosti može se zaključiti da između ova dva izraza nema suštinskih razlika i da se oba mogu podjednako koristiti za imenovanje istog fakta.

Prirodno pravo kao genusni pojam

Međutim, ono što je važnije: bez obzira na različitost terminologije, filozofija prirodnog prava zajednička je i jednom i drugom izrazu. Nema, dakle, teorije »ljudskih prava« ni teorije »prava čoveka« bez teorije *prirodnog prava*. To je jedna pojmovna celina, jedno stablo koje se zove *prirodno pravo* i koje svojim razgranatim gornjim granama donosi naziv »ljudska prava« ili »prava čoveka«.

Prema tome, svaka doktrina i svaka praksa ljudskih prava ili prava čoveka, mora biti utemeljena na riznici prirodnog prava i to onog koji svoj izvor nalazi u ljudskom razumu, u autoritetu uma kao sublimiranog prirodnog svojstva čoveka.

Sve to upućuje na zaključak, da kada je u pitanju izbor terminologije kojom će se imenovati prava čoveka koja proizilaze iz činjenice da je on deo prirode, treba zadržati drevni, ali uvek aktuelni sveobuhvatni i misaoni princip prava koji se zove prirodno pravo.

Razume se, izražena su i druga mišljenja i neke suptilne razlike između ovih izraza koje su, u krajnjem ishodu i nebitne.

U širokoj javnosti sva tri izraza se danas upotrebljavaju i nema naučnog razloga koji bi ovu trihotomiju trebalo da spreči.

Izraz »prirodno pravo« je genusni pojam i iza njega stoji pravna i filozofska civilizacija od Aristotela i pre njega do Kanta i posle njega sve do Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i posle nje.

Već ta širina prostora i vremena hrabri nas da zadržimo ne samo koncept, već i izraz »prirodno pravo«.

Međutim, ako se u kontinuitetu i proširenju ovoga prava kao njegova tekovina javljaju i drugi izrazi, kao što su »ljudska prava« ili »prava čoveka«, a ovo posebno zbog različitosti velikih jezičkih područja koji u svetu postoje, onda nema nikakvog razloga, da se uzdržimo od upotrebe bilo kog od pomenutih izraza i pojmova.

Sa ovim objašnjenjima koristićemo sva tri pomenuta izraza.

*
*   *

A sada da pređem na neka, ako smem da kažem, dublja neterminološka pitanja koja se pokreću filozofijom i praksom prirodnog prava. Izložiću ih ovim redom:

- kodifikacija i klasifikacija ljudskih prava predviđenih u brojnim dokumentima čija je matica UN;
- odnos tako kodifikovanih ljudskih prava prema regionalnom i nacionalnom zakonodavstvu, ili: legitimitet kodifikovanih ljudskih prava i legalitet u njihovoj primeni;
- uloga suda u ostvarenju ljudskih prava u postupku njihove zaštite i praktične primene.

Kodifikacija ljudskih prava

Mnogi pisci javnog i međunarodnog prava skloni su da čine različite klasifikacije ljudskih prava koja su predviđena opštim konvencijama i međunarodnim dokumentima UN. Tu se naročito ističe klasifikacija o tri generacije ljudskih prava.

Da bi znali o čemu govorimo potrebno je, da se ukratko upoznamo, tačnije, ponovimo osnovna ljudska prava predviđena u tim dokumentima.

Odmah da kažem da mi nije namera, niti ima ikakve svrhe, da činim beskonačno nabranje izuzetno velikog broja dokumenata UN koja predviđaju ljudska prava i njihovu zaštitu. To bi bila faktografija i hronologija koja do danas traje i koja je, posle velikih kodifikacija ljudskih prava u okviru delatnosti UN, donela i mnoge druge »kapilare« koji dosežu do naših dana, do završnih dokumenata KEBS-a (Helsinki, Madrid, Beč) i posle njih, sve do danas. Razume se, da je za osnovnu misao koju ovde hoću da izložim vašoj pažnji, potrebno istaći samo osnovne stvari.

I pored kodifikacija prirodnih prava koja su se u prošlosti ispoljila ili preko opštih deklaracija ili teorijsko filozofskih opusa, sigurno je, da je kodifikacija ovih prava u okviru UN doživela sveobuhvatnost koja znači pravi slavoluk legitimitetu ljudskih prava.

Tu je, pre svih i iznad svih, Univerzalna deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine. Polazeći od racionalne koncepcije prirodnog prava – da su svi ljudi obdareni razumom i svešću – jednaki u dolasu na ovaj svet i jednaki u dostojanstvu i pravima, ova deklaracija kodifikuje, dakle, utvrđuje, uglavnom ona prava koja se tradicionalno nazivaju građanskim i političkim pravima, to su: pored osnovnih, pravo na život, slobodu i bezbednost ličnosti, i pravo na slobodu misli savesti i veroispovesti, pravo na slobodu mirnog zbora i udruživanje, pravo na asocijaciju misli. Tu se sigurno ističe i odredba po kojoj volja naroda čini osnov državne vlasti i to tako da se ova volja izražava na povremenim i slobodnim izborima koji se sprovode odgovarajućim postupkom kojim se obezbeđuje sloboda glasanja; dalje, pravo na slobodu kretanja i izbora stanovanja (azil, državljanstvo i sl.), i najzad, pravo na podjednaku zaštitu zakona što znači i pravo na pravično i javno suđenje.

Za razliku od dotadašnjih kodifikacija, Deklaracija predviđa i čitav niz socijalnih i kulturnih prava, kao i onih koja proizilaze iz rada: socijalno osiguranje, pravo na rad, odgovarajući životni standard, sindikat, pravo na školovanje i obrazovanje, zdravlje, učešće u kulturnom životu zajednice.

Kao što se vidi, Deklaracija je obuhvatila čitav zbornik prava iz oblasti političkih i građanskih sloboda, kao i iz oblasti ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Na osnovu ove Deklaracije usledile su dve konvencije i to: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, oba iz 1966, koja su precizirala ljudska prava iz Deklaracije, i dalje ih proširila, sve do današnjih dana.

Dakle, ljudska prava nisu ograničena u broju; to nije *numerus clausus*, na toj Mendeljejevoj tablici uvek ima otvorenih mesta.

Klasifikacije ljudskih prava

Kada je reč o klasifikaciji ovih prava, čini se, da se tim pravima prilazi na način egzegeze, komentara, dakle, pragmatски, od slučaja do slučaja, bez ulaženja i sagledavanja njihove filozofske dubine.

U tom smislu, u polju različitih klasifikacija koje pripadaju istom rodu egzegeze, (o čemu ovde neću izlagati zbog kratkoće vremena), javlja se i jedna, danas mnogo pominjana, možda i omiljena klasifikacija ljudskih prava, koja svojom »generacijskom formulom« vidi i klasira sva ljudska prava na tzv. tri generacije.

Generacijska podela

Prva generacija su građanska i politička prava, druga generacija su ekonomska, socijalna i kulturna prava, i treća, čini se, sve ono što nije ušlo u prve dve (*variae causarum figurae*) a to su: pravo na razvoj, pravo na mir, pravo na zdravu okolinu, pravo na komuniciranje, pravo na samoopredeljenje, upravljanje nacionalnim resursima, itd. Ona se još nazivaju prava naroda ili prava solidarnosti. Spor je u karakteru titulara, dakle, kolektiv kao titular tih prava, kao i druga sporna pitanja o kojima ovde neću govoriti.

Bitno je naglasiti, da prema izraženim mišljenjima, između ova tri generacijska prava postoji hijerarhijski red, pa se tako dolazi do jačih i slabijih prava, niskostatusnih, samoproklamovanih, i sl.

U svakom slučaju, ova klasifikacija uvodi neku vrstu linearnosti u ljudska prava, u njihovom nastanku i životu. Otuda, bolji bi bio izraz *parentela* ljudskih prava, ako hoćemo time da ukažemo na zajedničkog pretka, hoću reći, neki stožer koji ih okuplja kao neki rodonačelnik.

Međutim, nije u tome stvar kako ćemo ih zvati: generacijama prava, što podseća na kompjutersku terminologiju, ili parentelama, što podseća na neku opštu kategoriju klasičnog prava.

Integritet ljudskih prava

Ono što ovde hoću da istaknem, to je da nema ljudskih prava nižeg i višeg ranga. Razume se, po prirodi stvari, pravo na život i slobodu je izvor svih ljudskih prava. Ali, klasiranje ljudskih prava u smislu hijerarhije tzv. tri generacije ljudskih prava unosi dekompoziciju u integritetu ljudskih prava. To dolazi od pragmatiskog i egzegetskog metoda prilaženju ovoj oblasti ljudskih prava.

Dižem glas protiv takve hijerarhije. Zalažem se za potpuni integritet svih ljudskih prava, a ne za njihovu dekompoziciju koju nam donosi površina pragmatiskog i egzegetskog metoda, bez dubine filozofije racionalne (umne) koncepcije prirodnog prava.

Drugo je pitanje, stepena ostvarenja svih ljudskih prava, bez obzira kojoj »generaciji« pripadaju. U nekim oblastima ljudska prava se više i pravičnije ostvaruju u odnosu na druge, ali to je pitanje ostvarenja legaliteta ljudskih prava, a ne njihovog kvalifikovanja u smislu izrečene hijerarhije.

Zar treba konstatovati: ekonomska i kulturna sfera čovekove ličnosti ne može biti razdvojena od njegove građanske i političke ličnosti.

Celina prirodnog prava na svom horizontu ne poznaje generacijske podele prava, već utvrđuje sva prirodna prava čoveka kao univerzalna, nesamovoljna, stalna, umna i pravедna po sebi.

Zaključujemo: Ljudska prava predstavljaju integritet svakog čoveka kao dela prirode i pitanje stepena ostvarenja tih prava (jače, slabije ili neostvarenje) ne može uticati na dekompoziciju rečenog integriteta.

Pri tome, klasifikacije ljudskih prava su moguće i potrebne – doktrinarne, hronološke, edukativne, pa i praktične, ali uvek u smislu njihovog parentelarnog i genusnog pojma, a ne u smislu hijerarhijske prednosti i vrednosti.

Heksagon Kopaoničke škole

U tom smislu i na toj postavci je zasnovan i Heksagon prirodnog prava u ovoj Školi (život, sloboda, svojina, intelektualna kultura, pravda, pravna država), koji obuhvata čitav do sada poznat traktat prirodnih prava čoveka.

U njemu nema i ne može biti nikakvog rangiranja ovih prava u smislu tri generacije ljudskih prava.

Heksagon prirodnog prava predstavlja »ružu vetrova« u kojoj se prepoznaju boje ove ili one parentele, dakle, posebnosti, ali istovremeno i jednake izvorne opštosti i iste i celovite pravne sudbine u sadašnjosti i budućnosti.

Ostvarenje i neostvarenje

Kada je reč o ostvarenju ljudskih prava, nameće se činjenica: između utvrđenih ljudskih prava u međunarodnim konvencijama i opštim deklaracijama i fakta ostvarenja tih prava, postoji duboka nesaglasnost u šarenilu mnogih država koje su te konvencije prihvatile odnosno ratifikovale.

U stvari, reč je o tome, da danas, zbog suverenosti država članica, ne može biti ustanovljen jedan siguran pravni mehanizam koji bi bio u stanju da na način nadnacionalnog organa izvršava i sprovodi u život povređena ili ugrožena ljudska prava ili da »suvereno« kontroliše primenu tih prava u pojedinim zemljama.

Ipak, i u tom pogledu učinjeno je dosta u odnosu na period pre UN. Dobro je znano, da postoji i funkcioniše Komitet za ljudska prava, Evropska komisija za ljudska prava, Evropski sud za ljudska prava i mnoge druge ustanove, ali sve to nije dovoljno da se ljudska prava potpuno zaštite u postupku njihovog ostvarenja.

Implementacije i internacionalizacija

Otuda, kod primene ljudskih prava javlja se problem tzv. implementacije i problem odgovornosti države za povredu ljudskih prava, na čemu se veoma dugo i ozbiljno radi u smislu odgovarajuće konvencije. U tom pogledu postoji i odgovarajuća literatura i komentari tekstova kao nacrti te odgovornosti.

Tako, s jedne strane, imamo internacionalizaciju ljudskih prava prvenstveno na planu »slova zakona«, i s druge strane, u velikoj meri nepoštovanje tih prava u postupku ostvarenja i konkretne primene.

Taj odnos disproporcije između usvojenog i izvršenog, najslabija je tačka u celom sistemu ljudskih prava.

Polazeći od realnog stanja stvari, ove konvencije često sadrže klauzule po kojima se država-potpisnica obavezuje da »preduzme korake i odgovarajuće mere« ili da fakultativno pristupi poštovanju konvencija koja predviđaju odgovarajuća ljudska prava.

Prema tome, pitanje praktične primene ljudskih prava sa stanovišta njihovog prostornog važenja, u suštini se svodi na karakter konkretnog državno-pravnog poretka.

I tu vidim tri pravca primene ili neprimene međunarodno kodifikovanih i legitimnih ljudskih prava.

Ekstremno siromaštvo

U jednom značajnom delu čovečanstva nije moguće danas ostvarivati ljudska prava zbog ekstremnog siromaštva, zbog apsolutne bede koja čini atak na fizičku egzistenciju ljudi.

Na osnovu jednog empirijskog utvrđenja Međunarodnog monetarnog fonda, reč je o 950 miliona ljudi (slobodno recimo, jedna milijarda) koja živi u uslovima apsolutne bede, gde se o dostojanstvu ličnosti ne može govoriti.

Ako se, dakle, počne od činjenice da na našoj planeti svakodnevno umire ogroman broj ljudi i dece, zbog nedostatka hrane i osnovnih higijenskih uslova života i rada, onda ta humanitarna katastrofa ozbiljno dovodi i do katastrofalnog neostvarenja ljudskih prava, i to u svakom pogledu: počev od ekonomskih, socijalnih i kulturnih, sve do građanskih i političkih prava.

Antipravne države

U drugom, takođe, značajnom delu čovečanstva, koji nije na stupnju ekstremnog siromaštva, ljudska prava su uglavnom prihvaćena putem pristupa njihovom međunarodno kodifikovanom obliku, i

prenesena u »slovo domaćeg zakona«. Tako, ovi pravni sistemi imaju legitimitet prihvaćenih ljudskih prava.

Ali, čaša meda nikad ne ide sama. Tu je i ona druga, koja se ovde zove legalitet u primeni tih prava. I po tom kriterijumu se danas razlikuju pravne i nepravne države.

Oni pravni sistemi u kojima nadvladava čulnost nad umnošću prava i koje vladavinu prava zamenjuju vladavinom volje ili samovolje bilo kog »vlasnika vremena« – dakle, kada oportunist bilo koja: nacionalna, ideološka, verska, klasna, zameni legalitet u primeni prava, i ta zamena se čini u tolikoj meri da ona postaje notorni društveni fakt koji prelazi sve granice društvene tolerancije, onda ostvarenje ljudskih prava uzmiče pred silom antiprava.

Kada, dakle, to prekomerno oštećenje (*laesio enormis*) između fakta i prava i njegove primene, prekorači granice društvene tolerancije, onda dolazi do »pobune fakta protiv takvog prava«.

Prema tome, proklamovana legitimna ljudska prava i proklamovana vladavina prava, u hipotezi njihovog neostvarenja preko granice društvene tolerancije, pretvara načelo vladavine prava u hrast bez lišća i vrt bez vode života.

Pravne države

I najzad, treća grupa zemalja koja je svoje pravne i društvene ustanove tako postavila i tako ih ostvaruje (sistemska i socijalna integracija) da se princip legitimiteta i legaliteta kreće na stupnjevima društvene tolerancije, ljudska prava su ostvarena u onoj meri u kojoj to omogućuje svest i savest savremenog čoveka.

Dakle, to su one zemlje za koje kažemo da su pravne države u smislu legitimiteta i legaliteta njihovog prava u granicama društvene tolerancije. Sigurno je da tu ima nešto više umnosti na račun čulnosti. Ali, idealnog ostvarenja svih ljudskih prava, zbog nesavršenosti čoveka kao dela prirode, nema niti ga može biti, sve dok čovek, kako kaže Ulpianus, ne sazna sve ljudske i božanske stvari, a to znači dok ne sazna prirodu u celini i svrhu postojanja čoveka kao dela te prirode.

Legitimitet i legalitet

U svakom slučaju neprimena, delimična primena ili nepravilna primena ili zloupotreba ljudskih prava u savremenom svetu, govori o veoma dubokoj rupturi koja razdvaja legitimitet ljudskih prava od legaliteta u ostvarenju tih prava.

Velika kodifikacija ljudskih prava učinjena delatnošću UN tokom druge polovine našeg veka predstavlja najveći kodeks ljudskih prava (u odnosu na celokupnu prošlost) i nadmoć umnosti nad čulnošću. Ili, drugim rečima: ta kodifikacija znači puni legitimitet prava u smislu racionalne ideje Prirodnog prava.

Ali, ona druga strana koja se zove legalitet u primeni, celu stvar dovodi u pitanje sa stanovišta izložene klasifikacije država.

Prema tome, dužnost je naša i individualna i opšta, i svekolika i sveta, da učestvujemo u procesu približavanja legitimiteta prema legalitetu prava.

Ako to ne učinimo, postojeće kodifikacije ljudskih prava ostaće u istoriji zabeležene, ne samo kao iluzije i siromašno slovo zakona i spisak neostvarenih želja, već i kao čin skupne odgovornosti onih koji odlaze pred onima koji dolaze.

Komutativna i distributivna pravda

Ali, kako doći i kako kročiti na zajednički put legitimiteta i legaliteta ljudskih prava.

Nikako pragmatski, a još manje upotrebom bilo koje nadmoći čulnosti. Dubina filozofije pravde koja stoji u drevnim temeljima umne koncepcije prirodnog prava, čini se, da predstavlja pouzdan i siguran putokaz.

Legalitet u primeni ljudskih prava zahteva, dakle, primenu filozofije komutativne i distributivne pravde čiji je rodonačelnik Aristotel.

Pravda kao stožerna vrлина uvek pretpostavlja neku proporciju koja znači jednakost odnosa u smislu komutativne i distributivne pravde.

Za naše pitanje, dakle, za pitanje kako postići legalitet u primeni ljudskih prava, rešenje se vidi u komutativnoj pravdi koja se zasniva na principu jednakog postupanja sa jednakim stvarima odnosno nejednakog postupanja sa nejednakim stvarima, srazmerno njihovoj nejednakosti. S druge strane, distributivna pravda koja se ostvaruje u odnosima između zajednice i pojedinca, u sklopu sa komutativnom, stiže se u ishodu pravde realizovanih ljudskih prava.

Prema tome, teško je ostvariti legalitet ljudskih prava i približiti ga legitimitetu, bez filozofije prirodnog prava, počev od Aristotela i pre njega, pa sve do današnjeg pisanog i nepisanog prava UN.

Svako drugo pragmatско i nefilozofско postupanje u konceptu i ostvarenju ljudskih prava, čini se, da nas vodi rezultatu kratkog efekta koji se gubi i u prostoru i u vremenu.

Sud i princip legaliteta

I sada dolazimo do sudije koji primenjuje pravo uopšte i posebno ljudska prava, u koneksitetu prirodnog i pozitivnog prava. O tome je bilo reći na prošlogodišnjem zasedanju Škole koje je bilo posvećeno velikoj temi »Sud i pravo«. Ipak, neke markantne tačke ponoviću i ovom prilikom zbog aktuelnosti stvari.

Prethodno moramo konstatovati jednu nespornu činjenicu. Prema našem ustavnom sistemu, izrično stoji da ova država ispunjava u dobroj veri sve obaveze koje proizilaze iz međunarodnih ugovora u kojima je ona strana ugovornica.

Međutim, kao što znate, te ustavne odredbe idu i dalje, što je za naše pitanje od izuzetnog značaja: međunarodni ugovori koji su potvrđeni i objavljeni u skladu sa Ustavom, kao i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava, sastavni su deo unutrašnjeg pravnog poretka.

To znači da je sa gledišta posmatranog pitanja, naše pozitivno pravo sastavljeno od: normi izvornog materijalnog prava, normi ratifikovanih i objavljenih međunarodnih ugovora, i od opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava gde, takođe, imamo i pravila koja se odnose na ljudska prava.

Kada se sud ili drugi organ u postupku primene prava uopšte, a posebno ljudskih prava, nađe pred problemom primene pravednog ili nepravednog prava, onda se do pravde dolazi naučnom istinom teorije triparticije koju sam na prošlogodišnjem zasedanju Kopaoničke škole postavio i pokušao da bliže naučno odredim.

Gde je sudija danas u kontekstu i koneksitetu pozitivnog i prirodnog prava, posebno sa stanovišta usvojene teorije triparticije.

Neka mi bude dozvoljeno, da i ovom prilikom ponovim reči sa prošlogodišnjeg zasedanja ove Škole.

Ići sudiji, znači ići pravdi

Kada smo svi deo i delo prirode, kada smo svi jednaki u dolasku i jednaki u odlasku, kome onda ići po pravdu.

Ići sudiji, znači ići pravdi. U ovih pet antičkih reči smeštena je čitava civilizacija prava i pravosuđa. Iskazana je svrha prava i određen je položaj sudije u ostvarenju te svrhe.

Sudije vršeći svoju dužnost, izjašnjavaju se o životu i slobodama ljudi i samim tim učestvuju u upravljanju pravdom.

Veće dužnosti od te nema.

Sudija, dakle, više nego drugi, svojom savesnošću, i svojom stručnošću i svojom mudrošću primenjuje pravo tako da njegova reč (neću reći, ona svakodnevna, ali ona koja se odnosi na neke značajne društvene odnose) poput svete reči ostaje da preživi ili ne preživi svoje vreme. Za onu sudsku reč koja će nadživeti svoje vreme, potrebno je, između ostalog, i nezavisno sudstvo, o čemu je, takođe, bilo reči na prošlogodišnjem zasedanju.

Ali, ako bih ovde stao, ta konstatacija ostala bi isuviše uopštena bez većeg praktičnog značaja.

Teorija triparticije

Zato ponovo dolazimo do triparticije odnosa pozitivnog i prirodnog prava putem koje sud dolazi do pravednih rešenja.

To je, kako već znate, uzorni, supsidijarni i korektivni odnos prirodnog i pozitivnog prava, kojim sud pristupa rešavanju konkretnih slučajeva.

Neću ponavljati celu teoriju triparticije. Ali, hoću da istaknem njen korektivni odnos, gde sudija putem interpretacije zakona dolazi do pravde.

Sud će supsidijarno i neposredno primeniti pravila prirodnog prava (suđenje po pravičnosti) u slučaju pravnih praznina. Međutim, korektivni odnos između pozitivnog i prirodnog prava podrazumeva da sud, ili primenjuje izvesne vanpravne norme jer ga sam zakon na to upućuje, ili sud do pravde dolazi putem interpretacije zakona (Radbruch).

Kada, dakle, sud pred sobom ima jednu nepodnošljivo nepravednu odredbu pozitivnog prava, on će, primenom različitih metoda tumačenja, a posebno ciljnim tumačenjem, doći do pravednog rešenja.

Pri tome, kada je reč o ljudskim pravima, teško je pretpostaviti slučaj, da će sud biti u situaciji da primeni neku nepravednu normu pozitivnog prava, kada je pred njim i pravo i dužnost da u ovoj oblasti poštuje i prevashodno primenjuje pravila usvojenih, ratifikovanih i objavljenih konvencija. Odredbe tih konvencija su sigurno legitimne po karakteru predviđenih ljudskih prava, a s druge strane, one čine sastavni deo našeg pravnog poretka.

Širina i legitimitet ljudskih prava u ovim konvencijama je, toliki po svom obuhvatu i stepenu legitimiteta svih, pa i nas, da je prosto nemoguće primeniti neko »svoje« pravo, a da se time ne naruši stručnost i savest onoga koji to pravo primenjuje.

Jednako u jednakim slučajevima

Drugim rečima, princip legitimiteta ljudskih prava može se približiti principu legaliteta na taj način što će se predviđena ljudska prava jednako primenjivati na jednake slučajeve.

Sudovi su dužni da sa više pažnje i energije u postupku primene pravila o ljudskim pravima, imaju pred sobom i onaj deo pravnog poretka koji je sastavljen od normi usvojenih međunarodnih konvencija.

Aktuelnost izbora

Kako postupiti po pravilu »jednako u jednakim slučajevima« u konfliktnoj situaciji nastaloj povodom novembarskih izbora za lokalne organe vlasti u Srbiji (1996) s obzirom da je cela materija, bar jednim delom, dobila mesto i na pozornici sudskog prava i pravde.

Pre svega, treba poći od legitimiteta i legaliteta onog ljudskog prava koje se u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka, zove pravo na slobodno glasanje. Naime, prema ovoj odredbi, ponovimo je još jedanput, volja naroda je osnov državne vlasti. Ova volja treba da se izražava na povremenim slobodnim izborima, ali putem i na način takvog postupka kojim se obezbeđuje sloboda glasanja.

Sigurno je, da pored ove opšte norme koja je sastavni deo našeg zakonodavstva, postoje i druge konkretne norme kao izraz opštijih pravnih principa, koje obezbeđuju ovu i drugu slobodu ljudi kao jedno od značajnih ljudskih prava. Prema tome, svakom sudu u ovoj materiji nije bilo teško naći normu sa potrebnom dozom legitimiteta.

Međutim, legalitet i ovde »hramlje« pred legitimitetom. Ali, bez obzira na moguću spornost činjeničnog stanja u pojedinim sudskim odlukama (pre početka mog izlaganja, Kolega Orlić, predsednik Udruženja pravnika Srbije, obavestio vas je da je, Izvršni odbor Udruženja imenovao jednu *ad hoc* Komisiju sa zadatkom da u kratkom roku utvrdi relevantne činjenice), postoje izvesne notorne činjenice koje, *per definitionem*, ne treba dokazivati, a koje su izuzetno značajne, pa u izvesnom smislu i dovoljne, za utvrđenje zaključka o validnosti konkretnog postupka u ostvarenju ovog ljudskog prava.

Notorne činjenice

Dozvolite da istaknem te notorne činjenice: izbori o kojima je reč počeli su 3. novembra ove godine, a koliko znam (teško je znati istinu zbog pristrasnosti medija), oni traju do danas.

Tom izbornom postupku, kojim se obezbeđuje »sloboda glasanja«, evo, potrebno je 40 dana, i ko zna još koliko je dana pred nama da bi doznali kako se ta sloboda završila.

U toj neizvesnosti, na nekim mestima tzv. krugovi glasanja se multipliciraju do te mere, da sloboda glasanja gubi svoju kauzu i suštinsku dimenziju ovog ljudskog prava.

Kao sledeću notornu činjenicu, beležim stotine i stotine prigovora na sprovedeni izborni postupak. Bez obzira na titulare tih prigovora, već sama njihova brojnost i način postupanja od strane nadležnih i nenadležnih, očigledno ukazuje na okolnost da nije samo reč o propustu tehničke organizacije izbora, već i o povredi pravila demokratske procedure.

Savest i iskušenje

I sada dolazi za nas pravnike, za sudije, najbolnije pitanje: u tu političku hrestomatiju »uvučen« je sud kao najviša pravedna institucija sa posledicom da njegov autoritet bude doveden u pitanje ishodom borbe savesti i iskušenja koju svaki čovek nosi u svom nesavršenom biću.

Pitam, zašto je sud uopšte ovde neki sudionik? Može li jedno sudsko veće prvostepenog suda, koje je potpuno izvan ove materije, na osnovu oskudnih i konfuznih propisa, da presuđuje i odlučuje tako ozbiljne stvari, da bi određena društvena moć istakla takvu presudu kao dokaz svoga prava i svoje pravoljubivosti.

Nedovoljnost propisa

Sudska nadležnost, kao što znate, ovde je ustanovljena odredbom jednog zakona koji očigledno nije do kraja sagledao sve stvari i koji je jednostavno ćutke prešao preko svih relevantnih situacija. Taj zakon, čak nije toliko jasan da se ne zna u kom sudskom postupku se rešavaju sporovi nastali podignutom žalbom zbog odbijanja prigovora od strane nadležne izborne komisije, što je od bitne važnosti, između ostalog, i sa stanovišta upotrebe odgovarajućih pravnih lekova.

Saznajemo iz dnevne štampe da su neki sudovi ove stvari rešavali u vanparničnom postupku. Nema parnice! Možda i tako može, ali

se pitam zašto se sud stavlja u pravno neregulisano situaciju koja ga može odvesti na polje izgubljenog autoriteta.

Nemojmo ovaj i ovakav teret dokazivanja (onus probandi) prebacivati na pleća suda koji je najsvetija ustanova uvek bila i ostala.

I zato predlažem da naše katedre, koje od sutra počinju da rade, stave pod ozbiljnu stručnu i naučnu optiku da li uopšte *pro futuro* sud treba da ovde učestvuje. Ako treba, onda na osnovu minuciozne naučne i stručne argumentacije, treba predložiti tekst zakona koji bi celu ovu materiju regulisao saobrazno međunarodnim standardima i pravilima demokratske procedure.

Ali, kada se sud već našao u situaciji da primenjuje ove štire i nejasne propise, trebalo je, kako je već istaknuto, da pristupi interpretaciji tih propisa u kontekstu usvojenih i ratifikovanih međunarodnih konvencija i standarda, kako bi primenio pravilo jednakog postupanja u jednakim slučajevima, što je zahtev komutativne pravde.

Kako je sud postupio i kakve je presude doneo uglavnom znamo, bar u dispozitivu, a manje u pogledu obrazloženja i relevantnog činjeničnog stanja. I zbog toga, ne treba *a priori* uzeti da se nekome deli pravo, a da ne znamo fakta, jer je još u rimskom pravu rečeno – *do mihi facto, dabo tibi ius*.

I upravo zbog toga, kako znate, Udruženje pravnika Srbije je zamolilo nekolicinu svojih članova da učine, koliko je to moguće, uvid u činjenično stanje, kako bi se stekla potpunija slika o celoj stvari da bi se izrazilo stručno mišljenje. Ta stvar je u toku, i ona ne treba da rad Kopaoničke škole stavi u stanje iščekivanja, jer tu, očigledno, nije kraj sa stanovišta struke i nauke.

Naučna i stručna sloboda

Kopaonička škola, dakle, nezavisno od svega toga, i iznad toga, otvara najširu raspravu o svim ljudskim pravima, pa i o pravu slobodnog glasanja uopšte, i posebno u sklopu aktuelnog problema izbora, ali uvek sa naučnom i stručnom argumentacijom i osećanjem samosvesne slobode, što podrazumeva da je sloboda jednog, granica slobode drugog.

Ona je ta, koja će svojom umnošću, stručnošću i naučnošću zauzeti svoj stav o svim tim pitanjima. Sve ono što nije naučni i stručni argument ne ulazi u anale ove Škole, a svaki vidik sa nekih metapравnih prostora može biti predmet i pažnje i poštovanja, ali ne u smislu argumenta ove Škole. Ona se zasniva na samosvesnoj slobodi naučnog argumenta u integritetu filozofije pravde kao temelja i postojbine umne koncepcije prirodnog prava.

Vera u pravedno pravo

U tom smislu, a istim povodom, jedan broj kolega sudija (među njima su i dugogodišnji odazvanici Kopaoničke škole) o ovoj stvari je javno izrekao svoju reč, koja je došla kao izraz njihove savesti i stručnosti, a iznad svega kao vera u obnovu prava kao pravde, a ne prava kao neligitimne volje ili samovolje.

Polazeći od stanja našeg zakonodavstva u ovoj oblasti i uzimajući u obzir i međunarodne konvencije koje su postale sastavni deo našeg pravnog poretka, kolege sudije su u suštini izrazile svoj stav po kome do nastupelog društvenog konflikta ne bi ni došlo da su nadležni zvaničnici uzimali u obzir Poruke ove Škole koje se čine već punih deset godina. I dalje, po mom osećanju, Kolege sudije su izrazile i stav da se nastupeli društveni konflikt, takođe, može rešiti na idejama i porukama ove Škole.

To je njihov stav i svako u ovoj stvari stoji pred svojom savešću i sa svojim iskušenjem.

I zbog toga hoću naročito da podvučem: svaki akt neke formalizovane odluke koji bi eventualno bio donesen na štetu njihovog stručnog i moralnog integriteta, upravo bi dokazao da nismo stigli ni do predvorja pravne države, da nismo još ni u čistilištu, kako bi rekao Dante.

Stalnost naučnog pogleda

U ovom delu zaključujem: svaki, pa i ovaj aktuelni fakt, dobiće naučni i stručni život u Kopaoničkoj školi prirodnog prava.

Isto onako, kao što se već godinama u Nemačkoj, na najvišem naučnom i filozofskom stepenu, vode diskusije povodom odluke Vrhovnog suda Nemačke u poznatom slučaju berlinskih »čuvara zida«. Naime, za vreme postojanja »zida« dva stražara Istočne Nemačke su ubila čoveka koji je pokušao da pređe zid (1984) verujući da ide u neki drugi, za njega, bolji svet. Posle toga, došlo je drugo vreme koje je izbrisalo »zid« i ujedinilo dve Nemačke, i pomenuta dva »čuvara« bila su, posle osam godina osuđena na vremenske kazne zatvora i to u poslednjoj instanci od strane Vrhovnog suda Nemačke (1992). Ovaj slučaj je, kao što ćete videti, teorijski obrazložen i detaljno iznesen za rad naše Pete katedre koja nosi naziv »Pravo na pravdu«.

Kontinuitet – brojnost

A sada, dozvolite mi, da vam uputim neke misli o našoj Školi i njenoj budućnosti.

Ne znam nijednu ustanovu u poslednjih pola veka koja je pod ovim našim sumornim nebom okupila hiljade ljudi, različitih političkih ubeđenja kao što je to učinila Kopaonička škola prirodnog prava.

Učinila je ona to snagom i autoritetom uma, koji pravo ne vidi optikom volje ili samovolje vladajuće klase, već koja pravo vidi kao nauku o dobrom i pravičnom.

Svako zasedanje ove Škole, sa svojim publikovanim rečima i objavljenim knjigama, otvaralo je nove prozore na starom zdanju prirodnog prava.

Opus i biblioteka

Ove godine, nova četiri toma sa preko četiri hiljade stranica zakružilo je biblioteku ove Škole na 30 knjiga.

Okupljena oko Heksagona prirodnog prava (život, sloboda, svojina, intelektualna kultura, pravda i pravna država) ona danas predstavlja originarni Univerzitet ljudskih prava u odnosu na druge narode sa mnogo većom pravničkom i drugom kulturom.

Zbog ove originalnosti, značajni stručnjaci-pravnici čak i sa drugih kontinenata dolaze da vide šta se to u ovoj i ovakvoj Srbiji gradi na planu opšte kulture prava i danas aktuelnih ljudskih prava.

Glas destruktivne čulnosti

Ali, kao i uvek u istoriji ovoga naroda: sve što vredi i može da vredi, treba srušiti radi trenutne čulnosti neke strasti ili vlasti i to na način koji nije *bona fide*.

Veliki narodi su veliki i po tome što znaju da poštuju svoju hijerarhiju vrednosti, što svoja kulturna zdanja i kulturne veličine znaju da zaštite od svake oluje, od svake agresije ovog ili onog »vlasnika vremena« koji samo sebe vidi na horizontu društvenih zbivanja.

Naprotiv, oni drugi narodi, mali su i po tome, što svoje kulturne vrednosti stavljaju na žrtvenik nasilja i jednoulmlja.

Kao da im je neko sudbinsko prokletstvo naložilo da se klanjaju pred kamenom antiprava, umesto pred spomenikom prava i pravde kao temeljne vrline čovekove.

Na udaru s obe strane

Ne znam ni za jednu od ovih deset godina, a da nije pukao glas u javnosti kako se Kopaonička škola neće održati. I tako svake godine, sve jačim tempom, da bi ove desete, taj glas dobio i organizovan napor da se sruši ova Škola.

Jednom s jedne, drugi put, s druge strane, kao na Pančićevom vrhu, gde se vetrovi susreću.

Verovatno zbog toga, što Kopaonička škola nikome ne šalje dnevne političke brzogjave, niti menja svoju odjeću prema mesečevom sjaju, kako to čine oni koji hoće da je ruše.

A njen stav je dobro poznat: ova Škola dolazi da vrati veru u pravo koje se nalazi u dubokoj krizi i to čini putem univerzalnih vrednosti filozofije prirodnog prava, od Aristotela i pre njega, do Kanta i posle njega, sve do danas kodifikovanih prava u okviru UN, a koja se, kao što smo videli, nazivaju još i imenom ljudskih prava.

Svako ima pravo da čita ili ne čita opus ove Škole. To je njegovo ljudsko pravo. Ali, ako ga već ne čita, onda ne može iz svog propuštanja da stvara osnov za svoju *mala fidei* radnju – *nemo auditur pro priam turpitudine alegans*.

Zlo i lepota dobrog

Kopaonička škola prirodnog prava, na svo zlo odgovara lepom dobrog. I više od toga: odgovara otvorenim vratima slobode naučne i stručne misli. Granice ovoj slobodi, naša Škola, za razliku od drugih, nikada nije postavljala, niti ih danas postavlja. Samosvesna sloboda, (sloboda jednog graniči se slobodom drugog), jedno je od prvih pravila škole prirodnog prava uopšte, i to pravilo predsedava i u ovoj Školi.

Prema tome, kada su neka ljudska prava povređena ili ugrožena, (ne samo pravo na život, već isto tako i pravo na izražavanje volje putem slobodnih izbora i drugih prava iz domena građanskih i političkih, socijalnih ili kulturnih prava) – onda je ova škola pravo mesto za argumentovanu naučnu i stručnu reč. Ona je pravo mesto i za sve protivnike Škole, koji bi trebalo da dođu, da nam ovde naučno iznesu svoje viđenje. Time bi, nadam se, obogatili i umnožili našu pravnu misao. U tom smislu ova Škola im uručuje javni i opšti poziv.

Budućnost Škole

Ako ova Škola nastavi da ide putem naučne argumentacije i putem filozofije pravde kao stožerne čovekove vrline, i ako je takvu predamo našim potomcima i oni dalje svojim potomcima, onda će Kopaonička škola prirodnog prava, doživeti stotu.

Desetogodišnje poruke i ogлуšenja

I da privodim kraju ovu uvodnu reč. Nadam se da će ona naći mesto na našim katedrama koje od sutra počinju da rade po utvrđenom i objavljenom rasporedu.

Ali, na samom kraju pokušaću da pridržim vašu pažnju još koji trenutak, jer je u pitanju Desetogodišnja jubilarna naša godina. Dovolite mi, dakle, da vas podsetim na neke ključne reči ove Škole u proteklim godinama, da ponovim te simbolične reči koje su ovde bile svojevremeno argumentovane.

Godine 1990. na decembarskom zasedanju Kopaoničke škole u uvodnom izlaganju rekli smo da postoje tri zablude-prepreke ustanovljenju vladavine prava i konstitucije tržišno-ekonomskih odnosa (nacionalizam, društvena ili državna svojina i pravna nesigurnost koja je dosegla do stepena notornog fakta). Tada, rečeno je, ako se ne oslobodimo ovih zabluda da ćemo doživeti sudbinu robinzonskog položaja. U to vreme nisam znao da će Robinzon uskoro dobiti ime »Sankcije UN«.

Godina 1991. – veliko svojinsko pitanje i konstatacija krize pravnog sistema, ali ne kao prazne reči ili figure, već kao koherentne celine sa predlozima za izlazak iz krize. U protivnom, rečeno je, ako pravo biva ubijeno, onda pravnici nemaju šta više da izgube. Vapaj za renesansom prava.

Godina 1992. – konstatacija da nam pravo ne sme biti objekt nekog sledećeg opita, već povraćaj u baštinu univerzalnih vrednosti. Apel Kopaoničke škole rečima koje su tada glasile – pomoću prava ka pravdi kao potpunog vrlini; vratimo se školi prirodnog prava.

Godina 1993. – filozofija pravde i pravo koje služi ostvarenju pravde, ne može se zaobići. Legitimno pravo i pravni poredak je, pre svega, izraz jedne kulture, a kultura se ne može učiniti nevidljivom. Da je tako, svedočile su nam reči sa *Besede na gori*: ne može se grad sakriti kad na gori stoji. A ovaj naš, na sazvežđu Raškom visoko na Gori stoji.

Godina 1994. – ustanovljen je Heksagon prirodnog prava (život, sloboda, svojina, intelektualna kultura, pravda, pravna država) sa rečima *cogito ergo sum* – mislimo, dakle, postojimo.

Godina 1995. – organizacija rada prema Heksagonu sa temom »Sud i pravo«. Empirijska i transcendentna svojstva prava ili *između čulnosti i umnosti prava*, sa Bogišićevom porukom: »Pravdi je nasilje najgori protivnik«.

Produženje Heksagona

I, evo nas danas na Desetoj godini opusa Kopaoničke škole, produženja našeg Heksagona i proširenja ljudskih prava uopšte. Ali, dodao bih, da smo i u ovom trenutku zajedno sa mislima, sa idejama Jovana Sterije Popovića, prvog profesora prirodnog prava u Srbiji. Kao što je poznato, on se zalagao za kosmopolitsko prirodno pravo i u tom smislu govorio je o pravu svetskog građanstva kao obrascu o večitom miru koji se u pesmama opisuje kao »zlatni vek«.

I kao Sterija, i mi svi znamo, da će pre ustanovljenja i ispunjenja svih prava ljudi koja im po prirodi pripadaju, proteći stotine ili hiljade godina. Ali, taj večiti mir ili zlatni vek ostaje kao najlepší zadatak za ljudski rod.

I na samom kraju, dozvolite mi da vam uputim reči dobre volje: *Prolongatio vitae universitas iuris naturalis Copaonici.*

